e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

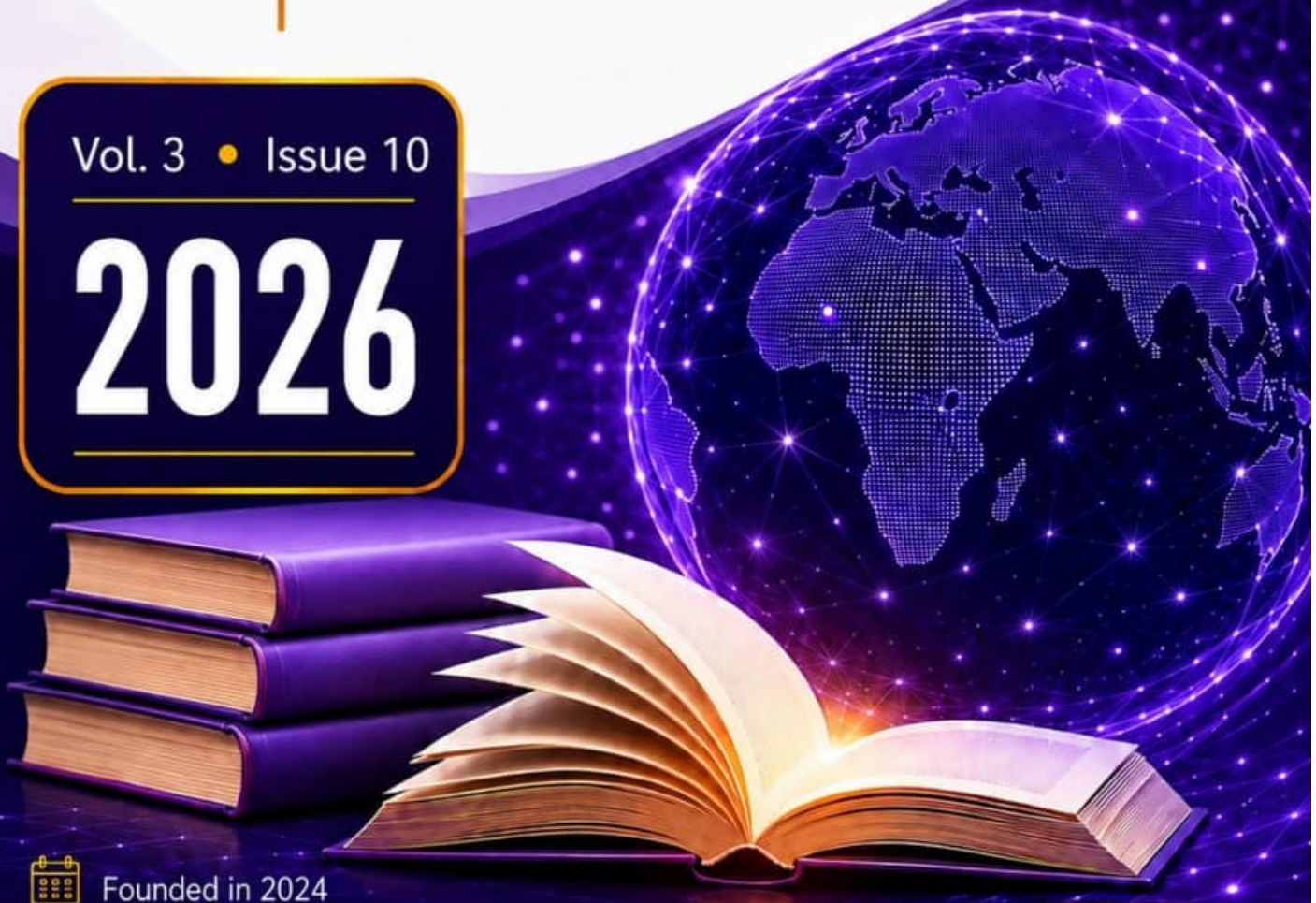

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/0p1whe45

OT KONSEPTINING INGLIZ TILIGA TARJIMASIDA PRAGMATIK OMILLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Sobirboyeva Gulora

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, o‘qituvchi.
e-mail: gulorasobirboyeva03@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0008-7258-4224

Annotatsiya.

Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida namoyon bo‘ladigan pragmatik omillar, ularning lingvokulturologik xususiyatlari hamda milliy-madaniy mazmunning tarjima jarayonida saqlanish masalalari tadqiq etiladi. Tadqiqotda ot konseptining denotativ, konnotativ, assotsiativ va kommunikativ-pragmatik jihatlari qiyosiy-pragmatik tahlil metodi asosida o‘rganiladi. O‘zbek tilidagi ot, tulpor, bedov, arg‘umoq kabi birliklar hamda ularning ingliz tilidagi muqobillari misolida leksik ekvivalentlik va pragmatik adekvatlik o‘rtasidagi munosabatlar yoritiladi. Shuningdek, ot obrazining xalq og‘zaki ijodi, badiiy matn va frazeologik birliklardagi ramziy vazifalari, tarjimada madaniy konnotatsiyalarning o‘zgarishi hamda kommunikativ maqsadning ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tahlil natijasida konseptual-pragmatik mazmunning nisbatan to‘liq saqlanishi, qisman neytrallashuvi va kontekstual kompensatsiyasi kabi holatlar ajratiladi. Madaniy kontekst, matn janri, adresatning fon bilimlari va tarjimon strategiyasi tarjima muqobilini tanlashga ta’sir etuvchi muhim omillar sifatida tavsiflanadi. Tadqiqot natijalari milliy-madaniy konseptlarning tarjimasida semantik muvofiqlik bilan bir qatorda, pragmatik adekvatlikni ham ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ot konsepti, pragmatik omillar, lingvokulturologiya, tarjimashunoslik, konseptual metafora, pragmatik adekvatlik, milliy-madaniy konnotatsiya, leksik ekvivalentlik, badiiy tarjima, kontekstual kompensatsiya.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРАГМАТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ КОНЦЕПТА «ЛОШАДЬ» НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Собирбоева Гулора

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхана Беруни, преподаватель.

Аннотация.

В данной статье исследуются прагматические факторы, проявляющиеся при переводе узбекского концепта «лошадь» на английский язык, их лингвокультурологические особенности, а также вопросы сохранения национально-культурного содержания в процессе перевода. В исследовании на основе метода сравнительно-прагматического анализа рассматриваются денотативные, коннотативные, ассоциативные и коммуникативно-прагматические аспекты концепта «лошадь». На примере таких узбекских лексических единиц, как ot, tulpor, bedov, arg‘umoq, и их английских эквивалентов раскрываются взаимосвязи между лексической эквивалентностью и прагматической адекватностью. Кроме того, анализируются символические функции образа лошади в устном народном творчестве, художественных текстах и фразеологических единицах, изменения культурных коннотаций при переводе, а также особенности передачи коммуникативной цели. В результате анализа выделяются такие случаи, как относительно полное сохранение концептуально-прагматического содержания, его частичная нейтрализация и контекстуальная компенсация. Культурный контекст, жанр текста, фоновые знания адресата и переводческая стратегия рассматриваются как важные факторы, влияющие на выбор переводческого эквивалента. Результаты исследования показывают необходимость обеспечения не только семантического соответствия, но и прагматической адекватности при переводе национально-культурных концептов.

Ключевые слова: концепт «лошадь», прагматические факторы, лингвокультурология, переводоведение, концептуальная метафора, прагматическая адекватность, национально-культурная коннотация, лексическая эквивалентность, художественный перевод, контекстуальная компенсация.

LINGUOCULTURAL FEATURES OF PRAGMATIC FACTORS IN TRANSLATING THE CONCEPT OF “HORSE” INTO ENGLISH

Sobirboyeva Gulora

Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni, Lecturer.

Abstract.

This article examines the pragmatic factors involved in translating the Uzbek concept of "horse" into English, their linguocultural characteristics, and the preservation of national and cultural meanings in the translation process. The study explores the denotative, connotative, associative, and communicative-pragmatic aspects of the concept of "horse" using a comparative-pragmatic analysis method. Drawing on Uzbek lexical units such as ot, tulpor, bedov, and arg'umoq and their English equivalents, the article investigates the relationship between lexical equivalence and pragmatic adequacy. Furthermore, it analyzes the symbolic functions of the horse image in folklore, literary texts, and phraseological units, changes in cultural connotations during translation, and the ways in which communicative intentions are conveyed. The analysis identifies several patterns, including the relatively complete preservation of conceptual-pragmatic meaning, its partial neutralization, and contextual compensation. Cultural context, text genre, the target audience's background knowledge, and the translator's strategy are described as significant factors influencing the selection of translation equivalents. The findings demonstrate the necessity of ensuring not only semantic correspondence but also pragmatic adequacy when translating national and cultural concepts.

Keywords: concept of horse, pragmatic factors, linguoculturology, translation studies, conceptual metaphor, pragmatic adequacy, national and cultural connotation, lexical equivalence, literary translation, contextual compensation.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarining semantik tuzilishi, milliy-madaniy xususiyatlari va kommunikativ vazifalarini o'zaro bog'liqlikda tadqiq etish antropotsentrik paradigmaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, konseptlarning turli tillarda ifodalanishi, ularning milliy tafakkur va madaniy qadriyatlar tizimidagi o'rni, shuningdek, tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik-pragmatik o'zgarishlarni aniqlash lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik hamda tarjimashunoslik kesishmasidagi dolzarb ilmiy muammolardandir. Muayyan xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlar tizimi tilning leksik-semantik qatlamida o'ziga xos tarzda aks etadi. Bunday madaniy mazmun ko'pincha alohida so'zlarning lug'aviy ma'nosidagina emas, balki ular bilan bog'liq assotsiatsiyalar, obrazli ifodalar, frazeologik birliklar va kommunikativ vaziyatlarda ham namoyon bo'ladi. Shu jihatdan o'zbek tilidagi ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida pragmatik omillarning ta'sirini o'rganish milliy-madaniy ma'nolarning tillararo uzatilish mexanizmlarini yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Ot obrazi turkiy xalqlar, jumladan, o'zbek xalqining tarixiy-madaniy taraqqiyotida alohida o'rin egallaydi. Ot qadimdan insonning kundalik turmushi, xo'jalik faoliyati, harbiy yurishlari, uzoq masofalarga safarlari va ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib kelgan. Natijada ushbu hayvon nomi oddiy predmetni ifodalovchi leksik birlik doirasidan chiqib, jasorat, sadoqat, erkinlik, tezkorlik, matonat va ijtimoiy mavqe kabi tushunchalar bilan assotsiativ aloqaga kirishgan. Xalq og'zaki ijodi, qahramonlik dostonlari, maqollar, matallar va badiiy asarlarda ot obrazi ba'zan insonning ishonchli hamrohi, ba'zan uning qudrati va sha'nini ifodalovchi badiiy vosita, ayrim hollarda esa milliy o'zlikni namoyon qiluvchi madaniy belgi sifatida tasvirlanadi. Binobarin, ot konseptining mazmuniy tuzilishini faqat biologik mavjudot haqidagi tasavvur bilan chegaralash uning lingvomadaniy mohiyatini to'liq ochib bermaydi.

Ingliz tilida horse leksemasi ham keng semantik va madaniy imkoniyatlarga ega bo'lib, u turli tarixiy davrlarda transport, dehqonchilik, harbiy faoliyat, sport hamda ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq tasavvurlarni ifodalagan. Ingliz tilidagi horsepower, workhorse, dark horse, hold your horses kabi birliklar mazkur konseptning bevosita nominativ ma'nodan tashqari ko'chma, baholovchi va pragmatik ma'nolarni ham shakllantirishini ko'rsatadi. Biroq o'zbek va ingliz lingvomadaniyatlarida ot obraziga yuklangan ramziy mazmun, uning hissiy-ekspressiv bo'yoqdorligi hamda kommunikativ vazifalari har doim ham bir-biriga to'liq mos kelmaydi. Bunday tafovutlar tarjimada leksik ekvivalentni tanlash, obrazlilikni saqlash, matnning milliy koloritini yetkazish va maqsadli auditoriyada muallif ko'zlagan taassurotni hosil qilish bilan bog'liq muammolarni yuzaga keltiradi.

Tarjima jarayonida konseptual mazmunning saqlanishi faqat asl tildagi leksemaning boshqa tildagi lug'aviy muqobilini topish orqali ta'minlanmaydi. Chunki badiiy yoki folklor matnida qo'llangan til birligi muayyan vaziyat, nutq ishtirokchilarining maqsadi, ularning madaniy bilimlari, emotsional munosabati hamda kommunikativ kontekst bilan uzviy bog'liq holda ma'no kasb etadi. Masalan, o'zbek xalq dostonlarida uchraydigan tulpor obrazi otning tezligi yoki jismoniy xususiyatlarinigina emas, balki qahramonlik, g'ayrioddiy qudrat va sadoqat haqidagi madaniy tasavvurlarni ham faollashtiradi. Ushbu birlikni ingliz tiliga oddiy horse shaklida tarjima qilish asosiy denotativ ma'noni saqlasa-da, uning mifopoetik va emotsional-pragmatik mazmunini to'liq ifodalamasligi mumkin. Aksincha, kontekstga qarab heroic steed, legendary horse yoki swift steed kabi ifodalardan foydalanish asl matndagi ayrim konnotativ belgilarni tiklashga xizmat qiladi. Biroq bunday muqobillarning maqbulligi har bir konkret matnning janri, stilistik xususiyatlari va tarjimaning kommunikativ maqsadi asosida baholanishi lozim.

Shuningdek, konseptlarni tarjima qilishda madaniy masofa, adresatning fon bilimlari, matnning funksional uslubi, baholovchi munosabat va kommunikativ intensionallik muhim pragmatik omillar sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, o'zbek madaniyatiga xos ot bilan bog'liq maqol, ibora yoki obrazning ingliz kitobxoni tomonidan qanday qabul qilinishi uning mazkur xalqning tarixiy-madaniy an'analari bilan qay darajada tanishligiga bog'liq. Tarjimon esa bir tomondan, asl matnning milliy xususiyatlarini saqlash, ikkinchi tomondan, tarjima matnining tushunarliligi va

tabiiyligini ta'minlash vazifasini bajaradi. Aynan shu ikki talab o'rtasidagi muvozanat tarjima strategiyalarini tanlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda kontekstual muqobillashtirish, semantik konkretlashtirish, tavsifiy tarjima, pragmatik moslashtirish va madaniy izohlash kabi usullar turlicha natija berishi mumkin.

Ot konsepti bilan bog'liq birliklarning tarjimasida yana bir muhim masala ularning milliy-madaniy konnotatsiyasini qayta yaratish bilan bog'liq. Bir tilda ijobiy hissiy munosabat uyg'otuvchi obraz boshqa til vakillari ongida nisbatan betaraf qabul qilinishi yoki o'zgacha assotsiatsiyalarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli tarjimaning pragmatik adekvatligini baholashda leksik va grammatik muvofiqlik bilan bir qatorda, obrazning baholovchi mazmuni, madaniy funksiyasi va o'quvchiga ko'rsatadigan taxminiy kommunikativ ta'sirini ham hisobga olish zarur. Bu, o'z navbatida, konseptual tarjimani oddiy tillararo almashtirish emas, balki ikki lingvomadaniy tizim o'rtasidagi mazmuniy va kommunikativ munosabatlarni muvofiqlashtirish jarayoni sifatida talqin etish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi o'zbek tilidagi ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida yuzaga keladigan pragmatik o'zgarishlarni lingvokulturologik va kognitiv-semantik nuqtayi nazardan kompleks o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Ot obrazining milliy-madaniy semantikasi, ramziy xususiyatlari va emotsional-ekspressiv imkoniyatlari tarjima jarayonida turli darajada saqlanishi, neytrallashishi yoki qayta talqin qilinishi mumkin. Ushbu jarayonning ichki qonuniyatlarini aniqlash tarjimada konseptual va pragmatik muvofiqlikni ta'minlashning nazariy asoslarini rivojlantirish bilan birga, o'zbek badiiy va folklor matnlarini ingliz tiliga tarjima qilish amaliyoti uchun ham muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi o'zbek tilidagi ot konseptining ingliz tiliga tarjima qilinishida pragmatik omillarning ta'sirini aniqlash, konseptning milliy-madaniy, ramziy va emotsional-baholovchi xususiyatlari tarjimada qay darajada saqlanishini tahlil qilish hamda mazkur jarayonda qo'llaniladigan tarjima strategiyalarining kommunikativ samaradorligini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning obyekti sifatida o'zbek xalq og'zaki ijodi va badiiy adabiyotida ot konseptini ifodalovchi leksik, frazeologik hamda obrazli birliklar va ularning ingliz tilidagi tarjima muqobillari belgilanadi. Tadqiqot predmetini esa mazkur birliklarning tarjimasida namoyon bo'ladigan pragmatik omillar, milliy-madaniy konnotatsiyalar, kontekstual ma'no o'zgarishlari va kommunikativ-pragmatik moslashtirish mexanizmlari tashkil etadi.

Tadqiqot doirasida ot konseptining semantik maydoni, uning ingliz tilidagi horse konsepti bilan umumiy va farqli jihatlari, tarjimada yuzaga keladigan pragmatik yo'qotishlar hamda kompensatsiya imkoniyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Bunda konseptning denotativ mazmuni bilan bir qatorda, uning assotsiativ, aksiologik va lingvokulturologik qatlamlariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Natijada ot konseptini tarjima qilishda pragmatik adekvatlikni belgilovchi asosiy mezonlarni aniqlash va ularni tarjimashunoslik amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlari yoritiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy tarjimashunoslikda milliy-madaniy konseptlarning boshqa tilga ko'chirilishi, ularning semantik tuzilishi va pragmatik funksiyalarini saqlash masalasi lingvistik, kognitiv hamda lingvokulturologik yondashuvlarning o'zaro integratsiyasi asosida tadqiq etilmoqda. Xususan, o'zbek tilidagi ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida yuzaga keladigan pragmatik o'zgarishlarni o'rganishda ekvivalentlik nazariyasi, konseptual metafora, madaniy moslashtirish va kommunikativ ta'sir haqidagi ilmiy qarashlar muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Tarjimaning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslashda amerikalik tilshunoslar Eugene Nida va Charles Taber tomonidan ishlab chiqilgan dinamik ekvivalentlik konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Olimlarning The Theory and Practice of Translation (1969) asarida tarjima jarayonida asl matnning shakliy xususiyatlari bilan bir qatorda, uning qabul qiluvchi auditoriyaga ko'rsatadigan kommunikativ ta'sirini ham hisobga olish zarurligi ta'kidlanadi [1]. Mazkur nazariyaga ko'ra, tarjimaning adekvatligi faqat leksik birliklarning o'zaro mosligi bilan emas, balki tarjima matnining mazmuni va kommunikativ funksiyasi orqali ham belgilanadi. Ushbu yondashuv ot konseptining ingliz tiliga tarjimasini o'rganishda, ayniqsa, muhimdir. Chunki o'zbek xalq og'zaki ijodida tulpor, bedov, arg'umoq kabi birliklar oddiy hayvon nomidan tashqari, tezkorlik, qudrat, qahramonlik va ijtimoiy qadriyatlar haqidagi tasavvurlarni ham ifodalaydi. Bunday birliklarni ingliz tiliga tarjima qilishda ularning denotativ ma'nosini yetkazish bilan birga, asliyatdagi obrazning emotsional va madaniy mazmunini qayta yaratish talab etiladi. Nida nazariyasidan kelib chiqib, ot konseptining pragmatik adekvatligi tarjima muqobilining qabul qiluvchi o'quvchida asliyatga funksional jihatdan yaqin tasavvur hosil qilish imkoniyati bilan izohlanishi mumkin. Biroq mazkur yondashuvni qo'llashda o'quvchi reaksiyasining o'zi emas, balki matnda kuzatiladigan pragmatik vositalar va ularning potensial ta'siri tahlil qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Tarjima jarayonida madaniy mazmunni yetkazishning nazariy asoslari Peter Newmarkning A Textbook of Translation (1988) asarida ham izchil yoritilgan. Olim semantik va kommunikativ tarjima yondashuvlarini farqlab, birinchi holatda asliyatning mazmuniy va uslubiy xususiyatlarini imkon qadar saqlashga, ikkinchi holatda esa tarjima matnining qabul qiluvchi auditoriya uchun tushunarli va kommunikativ jihatdan samarali bo'lishiga e'tibor qaratadi [2]. Mazkur qarash ot konseptining milliy-madaniy xususiyatlarini tarjima qilishda ikki xil vazifaning mavjudligini ko'rsatadi. Bir tomondan, tarjimon o'zbek tiliga xos obrazlarning madaniy o'ziga xosligini saqlashi, ikkinchi tomondan, ingliz tilidagi o'quvchining konseptual bilimlari va madaniy tajribasini hisobga olishi lozim. Masalan, tulpor leksemasining ayrim kontekstlarda steed orqali ifodalanishi badiiy uslub va qahramonlik ruhini qisman saqlashi mumkin. Biroq bu muqobil o'zbek xalq dostonlaridagi tulpor obrazining barcha mifopoetik va madaniy xususiyatlarini avtomatik ravishda aks ettirmaydi. Shu sababli tarjima muqobilini tanlashda birlikning matndagi vazifasi, janriy mansubligi va obrazli mazmuni alohida baholanishi zarur. Newmarkning yondashuvi aynan shu jihatdan milliy konseptlarning pragmatik tarjimasini baholash uchun nazariy imkoniyat yaratadi.

Tarjimadagi ekvivalentlik muammosini tizimli ravishda tadqiq etgan Mona Baker o'zining In Other Words: A Coursebook on Translation (2018) asarida so'z darajasidagi, so'zdan yuqori darajadagi, grammatik, matniy va

ISSN 3060-5059 (Online)

pragmatik ekvivalentlik masalalarini tahlil qiladi [3]. Tadqiqotchining pragmatik ekvivalentlikka oid qarashlari tarjima jarayonida kontekst, implikatura va matnning talqin qilinish mexanizmlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu nazariy yondashuv asosida ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida yuzaga keladigan ma’no o‘zgarishlarini bir necha qatlamda kuzatish mumkin. Jumladan, o‘zbek tilidagi otga oid frazeologik birliklar, maqollar va obrazli ifodalar ingliz tilida leksik ekvivalentga ega bo‘lsa ham, ularning kommunikativ vazifalari bir-biridan farqlanishi mumkin. Masalan, otning qashqasiday ma’lum iborasi biror narsa yoki shaxsning hammaga tanishligini kuchaytirib ifodalaydi. Uni ingliz tiliga as plain as day tarzida berish ayrim kontekstlarda pragmatik mazmunni saqlashi mumkin, ammo ot obrazi va milliy-madaniy komponent neytrallashadi. Aksincha, iborani so‘zma-so‘z tarjima qilish uning milliy obrazini saqlagan holda ingliz o‘quvchisi uchun tushunarsizlik tug‘dirishi ehtimoldan xoli emas. Shu nuqtayi nazardan, Bakerning ekvivalentlikka oid konsepsiyasi ot bilan bog‘liq birliklarning tarjimasida semantik aniqlik, madaniy mazmun va pragmatik tabiiylik o‘rtasidagi munosabatlarni tushuntirish imkonini beradi.

Milliy-madaniy birliklarning tarjimasida tarjimon strategiyasini tanlash masalasi Lawrence Venutining The Translator’s Invisibility: A History of Translation (1995) asarida ilgari surilgan madaniy moslashtirish va begonalashtirish yondashuvlari bilan bevosita bog‘liqdir [4]. Olim tarjimada maqsadli tilning lingvistik va madaniy me’yorlariga moslashish natijasida asliyatning ayrim madaniy belgilarini yo‘qotish ehtimolini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, begonalashtirish strategiyasi orqali asl matnga xos lingvomadaniy tafovutlarni tarjimada saqlash imkoniyatini asoslaydi. Ushbu nazariy qarashlar ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida alohida ahamiyatga ega. O‘zbek xalq eposlarida ot obrazining qahramon bilan bog‘liq ramziy vazifasi ayrim hollarda ingliz tilida umumiy horse leksemasi orqali ifodalanganda milliy xususiyatlarini qisman yo‘qotishi mumkin. Bunday vaziyatda tulpor so‘zini transliteratsiya qilish va matn kontekstida izohlash madaniy o‘ziga xoslikni saqlashga xizmat qilishi mumkin. Biroq barcha holatlarda begonalashtirish strategiyasini qo‘llash ham kommunikativ samaradorlikni kafolatlamaydi. Binobarin, tarjimon strategiyasining maqbulligi milliy koloritning saqlanishi bilan tarjima matnining tushunarliligi o‘rtasidagi muvozanat asosida baholanishi lozim.

Ot konseptining metaforik va assotsiativ tuzilishini tushuntirishda George Lakoff va Mark Johnsonning Metaphors We Live By (1980) asarida ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi [5]. Ushbu nazariyaga muvofiq, metafora shunchaki badiiy tasvir vositasi emas, balki inson tafakkurida bir konseptual sohani boshqa soha orqali anglashga xizmat qiluvchi kognitiv mexanizmdir. Mazkur yondashuv asosida ot obrazining inson xarakteri, jismoniy qudrati, ijtimoiy mavqeyi va faoliyatiga oid tasavvurlar bilan bog‘lanishini izohlash mumkin. Jumladan, o‘zbek tilidagi otdek baquvvat ifodasida otning jismoniy kuchi insonning bardamligi va qudratini tavsiflovchi manba sohasi sifatida ishtirok etadi. Ingliz tilidagi as strong as a horse ifodasi ham o‘xshash konseptual bog‘lanishga asoslanadi. Biroq konseptual metaforalarning mavjudligi ularning har ikki tilda bir xil pragmatik kuchga ega ekanligini anglatmaydi. Chunki metaforik birliklarning qo‘llanish chastotasi, uslubiy bo‘yoqdorligi va madaniy assotsiatsiyalari bir-biridan farqlanishi mumkin. Shunga ko‘ra, Lakoff va Johnson konsepsiyasi ot konseptining tarjimasida metaforik moslik bilan pragmatik ekvivalentlikni farqlash uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Konseptual metaforalarning milliy-madaniy xususiyatlarini o‘rganishda Zoltán Kövecsesning Metaphor: A Practical Introduction (2010) asari muhim o‘rin tutadi [6]. Tadqiqotchining qarashlarida metaforalarning ayrim universal kognitiv asoslari mavjud bo‘lishiga qaramay, ularning til va madaniyatlarda namoyon bo‘lish shakllari turlicha ekanligi yoritiladi. Ayniqsa, metafora va metonimiyaning madaniy variantlari, emotsional konseptlarning metaforik ifodalanishi hamda metaforaning diskursdagi funksiyasi bilan bog‘liq masalalar mazkur tadqiqot uchun ahamiyatlidir. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ot konseptining o‘zbek va ingliz tillaridagi umumiy semantik belgilarini aniqlash bilan cheklanmasdan, uning milliy madaniyatga bog‘liq farqli xususiyatlarini ham tadqiq etish zarur. Masalan, o‘zbek badiiy tafakkurida tulpor obrazi qahramonlik, sadoqat va epik harakat bilan bog‘liq holda faollashishi mumkin bo‘lsa, ingliz tilidagi dark horse iborasi kutilmagan muvaffaqiyatga erishishi mumkin bo‘lgan, imkoniyatlari hali to‘liq namoyon bo‘lmagan shaxs yoki ishtirokchini anglatadi. Bu misollar ot konseptining turli lingvomadaniy muhitlarda o‘ziga xos semantik yo‘nalishlarda rivojlanishini ko‘rsatadi. Kövecsesning nazariy qarashlari ana shu konseptual farqlarni aniqlash va tarjimada madaniy konnotatsiyalar qanday o‘zgarishini izohlash imkonini beradi.

O‘zbek tilshunosligida konsept, tafakkur va til munosabatlarini tadqiq etishda Sh. Safarovning Kognitiv tilshunoslik (2006) asari muhim nazariy manbalardan biridir [7]. Olimning kognitiv tilshunoslikka oid qarashlarida til birliklarini insonning bilish faoliyati, mental jarayonlari va konseptual tizimi bilan bog‘liq holda o‘rganish zarurligi asoslanadi. Mazkur yondashuv ot konseptining faqat leksik-semantik xususiyatlarini emas, balki uning inson ongida shakllanadigan bilim, tajriba va assotsiatsiyalar bilan aloqasini ham yoritish imkonini beradi. Ot konseptini kognitiv nuqtayi nazardan o‘rganishda uning asosiy denotativ belgilaridan tashqari, tarixiy xotira, an’anaviy turmush tarzi va xalqning madaniy tajribasi bilan bog‘liq semantik qatlamlarini aniqlash zarur. Shu jihatdan Safarovning ilmiy yondashuvi ot konseptini lingvomadaniy birlik sifatida tadqiq qilish hamda uning tarjima jarayonidagi konseptual o‘zgarishlarini talqin etishda metodologik ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek lingvokulturologiyasida matnning antropotsentrik mohiyatini o‘rganishga bag‘ishlangan D. Xudoyberganovaning Matnning antropotsentrik tadqiqi (2013) monografiyasi ham mazkur muammoni yoritishda muhim o‘rin egallaydi [8]. Ushbu tadqiqot doirasida matnning inson omili bilan bog‘liq jihatlarini o‘rganish konseptual mazmunni milliy-madaniy bilimlar va kommunikativ kontekst bilan aloqador holda tahlil qilishga imkon yaratadi. Ayniqsa, badiiy matnda ot obrazining qanday pragmatik vazifa bajarishini aniqlashda antropotsentrik yondashuv muhimdir. Chunki ot obrazi turli vaziyatlarda qahramonning xarakterini ochib berish, ijtimoiy munosabatlarni ifodalash, emotsional holatni kuchaytirish yoki milliy qadriyatlarni aks ettirish vositasi sifatida ishtirok etishi mumkin. Mazkur funksiyalarni tarjima matnida qayta yaratish esa til birliklarining lug‘aviy ma’nosidan tashqari, ularning matniy

va madaniy xususiyatlarini ham hisobga olishni talab etadi.

N. Mahmudov va D. Xudoyberganova tomonidan yaratilgan O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati (2013) esa milliy obrazli tafakkurning lisoniy ifodasini aniqlashda muhim amaliy manba hisoblanadi [9]. O‘xshatishlar tilning obrazlilik imkoniyatlarini namoyon qiluvchi birliklar bo‘lib, ularda muayyan predmet yoki hodisaning belgilari boshqa obyekt xususiyatlari orqali tavsiflanadi. Ot konsepti bilan bog‘liq o‘xshatishlarni tadqiq etishda aynan qaysi belgi — kuch, tezlik, chidamlilik yoki tashqi ko‘rinish — obrazli ifodaning asosini tashkil etishini aniqlash zarur. Bunday belgilarni ingliz tilidagi mos birliklar bilan qiyoslash orqali konseptual umumiylik va madaniy farqlanish chegaralarini belgilash mumkin. Xususan, tarjimada o‘xshatishning obrazli komponenti saqlangan taqdirda ham uning emotsional-baholovchi mazmuni o‘zgarishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun mazkur lug‘at ot konseptining obrazli ifodalarini tanlash va ularning tarjima muqobillarini lingvokulturologik jihatdan tekshirishda manbashunoslik asosini yaratadi.

O‘zbek tarjimashunosligida milliy-madaniy mazmun va badiiy ifoda muammolarini tadqiq etishda G‘. Salomovning ilmiy merosi alohida ahamiyatga ega. Olimning Tarjima nazariyasiga kirish (1978) hamda Tarjima nazariyasi asoslari (1983) asarlari o‘zbek tarjimashunosligi nazariy maktabining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi [10, 11]. Salomovning tarjima nazariyasiga oid ilmiy qarashlari asosida badiiy matnning mazmuni, uslubiy xususiyatlari va obrazlar tizimini boshqa tilda qayta yaratish masalalarini ko‘rib chiqish mumkin. Mazkur yondashuv ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida asliyatning badiiy-estetik vazifasini saqlash muammosini o‘rganish uchun ham ahamiyatlidir. Chunki xalq dostonlari va badiiy asarlardagi ot obrazi voqealar rivojida ishtirok etuvchi predmetgina emas, balki muallifning estetik maqsadi hamda xalqning qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday obrazning tarjimada faqat lug‘aviy muqobil orqali ifodalanishi uning pragmatik imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli ot konseptiga oid birliklarning tarjima variantlari badiiy kontekst, uslubiy funksiyalar va milliy-madaniy mazmun bilan o‘zaro bog‘liqlikda baholanishi zarur.

O‘zbek badiiy tarjimashunosligida Sh. Sirojiddinov va G. Odilovaning Badiiy tarjima asoslari (2011) asari ham tarjima jarayonini badiiy matnning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq holda o‘rganishda muhim manba hisoblanadi [12]. Mazkur asar doirasidagi nazariy yondashuv badiiy obraz, muallif uslubi, milliy kolorit va ifodaviylikni tarjima qilish bilan bog‘liq masalalarni muhokama etish uchun asos bo‘la oladi. Ot konseptiga oid badiiy birliklarni tahlil qilishda tarjimonning muayyan leksik muqobilni tanlashi nafaqat predmetning nomlanishiga, balki uning matndagi poetik vazifasiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, epik asarlarda otning qahramon bilan munosabatini ifodalovchi birliklar ingliz tilida neytral so‘zlar bilan almashtirilganda, ayrim stilistik va aksiologik belgilar susayishi mumkin. Bunday vaziyatda kontekstual muqobillashtirish, obrazli kompensatsiya yoki madaniy izohlash kabi strategiyalarning samaradorligini qiyosiy asosda aniqlash ilmiy jihatdan muhimdir.

Yuqorida tahlil qilingan ilmiy manbalar tarjimaning pragmatik adekvatligini tushuntirishda bir-birini to‘ldiruvchi nazariy yondashuvlarni shakllantiradi. Jumladan, Nida va Taber tarjimaning kommunikativ ta’siriga, Newmark semantik va kommunikativ tarjima o‘rtasidagi farqlarga, Baker pragmatik ekvivalentlik va kontekstual talqinga, Venuti milliy-madaniy tafovutlarning tarjimada saqlanishiga alohida e’tibor qaratadi. Lakoff, Johnson va Kövecses esa konseptual metafora hamda madaniy tafakkur mexanizmlarini tushuntirish orqali tarjimaning kognitiv asoslarini yoritadi. O‘zbek olimlaridan Safarov, Xudoyberganova, Mahmudov, Salomov, Sirojiddinov va Odilovaning tadqiqotlari konseptual mazmun, milliy obrazlilik va badiiy tarjima muammolarini o‘zbek tilshunosligi hamda tarjimashunosligi nuqtayi nazaridan o‘rganish imkonini beradi.

Shu bilan birga, mazkur nazariy manbalar doirasida o‘zbek tilidagi ot konseptining ingliz tiliga tarjimasidagi pragmatik omillar mustaqil va yaxlit tadqiqot obyekti sifatida to‘liq yoritilgan deb xulosa qilish uchun asos yetarli emas. Mavjud yondashuvlarni birlashtirish orqali ot konseptining denotativ, konnotativ, assotsiativ, aksiologik va kommunikativ-pragmatik qatlamlarini yagona tahlil tizimida ko‘rib chiqish zarurati yuzaga keladi. Xususan, konseptning milliy-madaniy mazmuni tarjima jarayonida qanday saqlanishi, qaysi vaziyatlarda neytrallashishi va qanday lingvistik vositalar orqali kompensatsiya qilinishini aniqlash tadqiqotning asosiy ilmiy yo‘nalishini belgilaydi. Bunday yondashuv ot konseptining tarjimasida faqat leksik-semantik muvofiqlikni emas, balki matnning janriy xususiyati, madaniy kontekst, o‘quvchining fon bilimlari va tarjimonning kommunikativ strategiyasi o‘rtasidagi munosabatlarni ham izchil yoritish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda o‘zbek tilidagi ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida namoyon bo‘ladigan pragmatik omillarni aniqlash uchun qiyosiy-pragmatik tahlil metodi asosiy metod sifatida tanlandi. Ushbu metod ikki tilga mansub leksik va frazeologik birliklarning semantik mazmuni, milliy-madaniy konnotatsiyalari hamda kommunikativ vazifalarini tarjima konteksti doirasida o‘zaro qiyoslashga asoslanadi. Metodning tanlanishi ot konseptining tarjimada faqat lug‘aviy ma’nosi bilan emas, balki uning madaniy, emotsional-baholovchi va kontekstual xususiyatlari bilan birgalikda namoyon bo‘lishi bilan izohlanadi.

Qiyosiy-pragmatik tahlil jarayonida o‘zbek xalq og‘zaki ijodi, badiiy adabiyot va frazeologik birliklar tarkibida uchraydigan ot, tulpor, bedov, arg‘umoq kabi leksemalar hamda ularning ingliz tilidagi tarjima muqobillari tadqiqot materiali sifatida belgilanadi. Har bir birlikning asliyatdagi semantik mazmuni, obrazli ifodalanishi, milliy-madaniy xususiyatlari va kommunikativ vazifasi uning ingliz tilidagi muqobili bilan qiyoslanadi. Bunda horse, steed, stallion kabi leksik birliklarning kontekstga muvofiq qo‘llanishi, ularning asliyatdagi konseptual mazmunni qay darajada ifodalashi hamda tarjima natijasida yuzaga keladigan pragmatik o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor leksik ekvivalentlik bilan pragmatik adekvatlik o‘rtasidagi munosabatni aniqlashga qaratiladi.

Tadqiqotning metodik asosini asliyat va tarjima birliklarini denotativ mazmun, konnotativ ma’no, milliy-madaniy ramziylik, emotsional-ekspressiv xususiyat hamda kommunikativ ta’sir mezonlari bo‘yicha qiyoslash tashkil etadi.

ISSN 3060-5059 (Online)

Ushbu mezonlar yordamida ot konseptining tarjimada to'liq saqlanishi, qisman o'zgarishi yoki pragmatik jihatdan neytrallashishi aniqlanadi. Jumladan, o'zbek tilidagi tulpor leksemasi ingliz tiliga horse tarzida tarjima qilinganda uning asosiy predmetlik ma'nosi saqlanishi mumkin, biroq qahramonlik va mifopoetik mazmun bilan bog'liq ayrim konnotatsiyalar susayishi ehtimoli mavjud. Legendary steed yoki heroic steed kabi kontekstual muqobillar esa mazkur obrazning ayrim pragmatik xususiyatlarini qayta ifodalash imkonini beradi. Bunday variantlarning adekvatligi alohida matniy kontekst asosida baholanadi.

Qiyosiy-pragmatik tahlilda tarjima matnining maqsadli auditoriyaga yo'naltirilganligi ham muhim mezon sifatida qaraladi. Chunki o'zbek lingvomadaniyatida tarixiy, ijtimoiy va estetik qadriyatlarni ifodalovchi ot obrazi ingliz tilidagi o'quvchi tomonidan boshqa madaniy tasavvurlar asosida talqin qilinishi mumkin. Shu sababli tarjimada yuzaga keladigan pragmatik moslashtirish, obrazli mazmunning neytrallashuvi yoki kontekstual kompensatsiya holatlari asliyat va tarjima matnlaridagi til vositalari orqali aniqlanadi. Bunda o'quvchining haqiqiy reaksiyasi emas, balki matnning lingvistik va madaniy belgilaridan kelib chiqadigan potensial kommunikativ ta'sir baholanadi.

Mazkur metod ot konseptining o'zbek va ingliz tillaridagi umumiy hamda milliy xususiyatlarini tarjima jarayoni bilan bog'liq holda izohlash, pragmatik ma'no o'zgarishlarining sabablarini aniqlash va tarjima muqobillarining funksional mosligini baholash imkonini beradi. Natijada ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida denotativ ekvivalentlikning o'zi yetarli emasligi, konseptning milliy-madaniy mazmuni va kommunikativ vazifasini saqlash ham tarjima adekvatligini ta'minlovchi muhim shartlardan biri ekanligi ilmiy tahlil asosida tekshiriladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbek va ingliz tillarida ot konseptining semantik-pragmatik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish mazkur konseptning har ikki lingvomadaniyatda umumiy denotativ asosga ega bo'lishiga qaramay, uning milliy-madaniy konnotatsiyalari, obrazli ifodalanish imkoniyatlari va kommunikativ vazifalarida sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Ot konsepti o'zbek tilida xalqning tarixiy turmush tarzi, qahramonlik an'analari, ijtimoiy qadriyatlari va estetik tafakkuri bilan bog'liq holda shakllangan bo'lsa, ingliz tilida ushbu konsept mehnat, sport, musobaqa, inson xarakteri va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi turli metaforik birliklar tarkibida namoyon bo'ladi. Mazkur umumiylik va farqlar otga oid birliklarning ingliz tiliga tarjimasida pragmatik adekvatlikni ta'minlash uchun ularning lug'aviy ma'nosi bilan birga, kontekstual vazifasini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Qiyosiy-pragmatik tahlil doirasida ot konseptiga oid birliklarning mazmuniy tuzilishi uchta o'zaro bog'liq qatlam asosida talqin qilindi: denotativ mazmun, milliy-madaniy konnotatsiya va kommunikativ-pragmatik funksiya. Denotativ qatlamda ot muayyan hayvon turini ifodalovchi nominativ birlik sifatida namoyon bo'ladi. Konnotativ qatlamda unga kuch, tezlik, jasorat, sadoqat, erkinlik va chidamlilik kabi belgilar birikadi. Pragmatik qatlamda esa mazkur belgilar nutq vaziyati, matnning janriy xususiyatlari va kommunikativ maqsadga muvofiq faollashadi. Ushbu qatlamlarning tarjimada bir xil darajada ifodalanmasligi semantik va pragmatik muvofiqlik o'rtasidagi tafovutni yuzaga keltiradi.

Ot konseptining leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilishda o'zbek tilidagi ot, tulpor, bedov, arg'umoq, ayg'ir kabi birliklarni ingliz tilidagi horse, steed, stallion, mare, racehorse leksemalari bilan qiyoslash muhim ahamiyatga ega. Ushbu birliklar o'zaro umumiy denotativ maydonga mansub bo'lsa-da, ularning uslubiy, jinsga oid, funksional va madaniy belgilari to'liq mos kelmaydi. Masalan, ingliz tilidagi horse umumiy nominativ birlik bo'lib, ot turini ifodalaydi. Steed esa ko'proq adabiy yoki tarixiy uslubda qo'llanib, miniladigan ot obrazini badiiylashtiradi. Stallion biologik jihatdan voyaga yetgan erkak otni bildiradi, racehorse esa poygada qatnashish uchun yetishtirilgan otga nisbatan ishlatiladi. Shu sababli o'zbek tilidagi tulpor yoki arg'umoq leksemalarini mazkur inglizcha birliklardan biri bilan almashtirishda faqat otning umumiy xususiyati emas, balki konkret matndagi obrazli va pragmatik vazifa ham aniqlanishi kerak.

1-jadval. Ot konseptiga oid leksik birliklarning ingliz tilidagi muqobillari va pragmatik xususiyatlari

O'zbekcha birlik	Inglizcha muqobil	Asosiy mazmun	Pragmatik xususiyat
Ot	Horse	Umumiy hayvon nomi	Neytral nominatsiya
Tulpor	Legendary steed / heroic steed	Epik qahramon oti	Qahramonlik, qudrat, mifopoetik obraz
Bedov	Swift horse / fine steed	Chopqir, zotdor ot	Tezkorlik, estetik baho
Arg'umoq	Fine horse / noble steed	Zotdor, qimmatli ot	Nafosat, obro', yuksak baho
Ayg'ir	Stallion	Erkak ot	Kuch, jinsga xos belgi
Poyga oti	Racehorse	Musobaqaga mo'ljallangan ot	Tezlik, raqobat, natijadorlik

Jadvaldagi qiyosiy ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, ot konseptining semantik maydoni har ikki tilda bir xil leksik vositalar bilan chegaralanmaydi. Jumladan, tulpor leksemasi o'zbek folklori va epik an'analarida ko'pincha g'ayrioddiy qudratga ega, qahramon bilan uzviy bog'langan ot obrazini ifodalaydi. Uni horse orqali tarjima qilish predmetga oid axborotni yetkazsa-da, epik uslub va ramziy mazmunning ayrim xususiyatlarini susaytirishi mumkin. Legendary steed muqobili esa obrazning afsonaviyligini kuchaytiradi, ammo asliyatdagi madaniy assotsiatsiyalarning barchasini qamrab olmaydi. Shunday qilib, tarjimaning pragmatik adekvatligi muqobil birlikning lug'aviy yaqinligiga emas, balki asliyatdagi asosiy konseptual belgilarni qay darajada faollashtira olishiga ham bog'liq.

Ot konseptining milliy-madaniy xususiyatlari, ayniqsa, o'zbek xalq og'zaki ijodida yaqqol namoyon bo'ladi. Qahramonlik dostonlarida ot insonning oddiy harakatlanish vositasi sifatida emas, balki uning jasorati, sadoqati va

ISSN 3060-5059 (Online)

qahramonlik salohiyati bilan bog‘liq obraz sifatida tasvirlanadi. Jumladan, «Alpomish» dostonidagi Boychibor obrazi epik qahramon va uning oti o‘rtasidagi munosabatlarning badiiy ifodasidir. Boychibor qahramonning safarlari, sinovlari va g‘alabalari bilan bog‘liq obrazlar tizimida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli ushbu nomni ingliz tiliga tarjima qilishda uning atoqli nom sifatidagi vazifasi bilan birga, epik matndagi konseptual yuklamasini ham e’tiborga olish lozim.

Masalan, Boychibor nomini Boychibor shaklida saqlash otning individual va milliy-madaniy identifikatsiyasini ta’minlashi mumkin. Uni faqat the horse deb ifodalash esa obrazning shaxsiylashgan va epik xususiyatlarini susaytiradi. Boshqa tomondan, Boychibor, the hero’s legendary steed tarzidagi izohli ifoda ingliz o‘quvchisiga obrazning funksiyasini tushuntirishga yordam beradi. Bunda tarjima matniga kiritilgan qo‘shimcha izoh madaniy axborotni kengaytiradi, biroq uning matn ritmi va badiiy ixchamligiga ta’siri ham hisobga olinishi kerak. Mazkur misol Venutining begonalashtirish va madaniy moslashtirish strategiyalari [4] hamda Nidaning kommunikativ ekvivalentlik konsepsiyasi [1] orqali izohlanishi mumkin.

Ot konseptining pragmatik xususiyatlari frazeologik birliklar va xalq maqollarida yanada murakkab shaklda namoyon bo‘ladi. Chunki bunday birliklarda otning denotativ mazmuni ko‘pincha ikkinchi darajaga o‘tib, uning ayrim xususiyatlari inson faoliyati, axloqiy baho, ijtimoiy munosabat yoki kommunikativ vaziyatni ifodalovchi vositaga aylanadi. Bunda birlikning umumiy ma’nosi uning tarkibidagi alohida so‘zlarning lug‘aviy ma’nolari yig‘indisiga teng bo‘lmaydi. Shu sababli ot bilan bog‘liq frazeologik birliklarni ingliz tiliga so‘zma-so‘z tarjima qilish har doim ham pragmatik jihatdan adekvat natija bermaydi.

Masalan, o‘zbek tilidagi otning qashqasiday ma’lum iborasi biror narsa yoki shaxsning hammaga tanish, oshkora ekanligini kuchaytirib ifodalash uchun ishlatiladi. Ushbu iborani ingliz tiliga as obvious as the white mark on a horse’s forehead tarzida so‘zma-so‘z berish uning obrazli komponentini saqlash imkonini tug‘dirsa-da, ingliz o‘quvchisi uchun tabiiy frazeologik birlik sifatida qabul qilinmasligi mumkin. As plain as day muqobili esa asosiy kommunikativ ma’noni yetkazadi, ammo ot bilan bog‘liq milliy obrazni saqlamaydi. Demak, tarjimon oldida semantik mazmunni tabiiy shaklda ifodalash yoki madaniy obrazni saqlash o‘rtasida tanlov yuzaga keladi.

Ingliz tilidagi hold your horses iborasi esa shoshilmaslik, to‘xtab o‘ylash yoki sabr qilishga undash ma’nosini ifodalaydi. Ushbu birlik norasmiy nutqda shoshmaslikni talab qiluvchi ibora sifatida qo‘llanadi. Uning o‘zbek tilidagi Shoshma!, Sabr qil! yoki Biroz to‘xta! kabi muqobillari asosiy kommunikativ maqsadni ifodalasa-da, ot obrazini saqlamaydi. Bu holatda tarjima pragmatik jihatdan muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin, ammo konseptual obrazlilik darajasida o‘zgarish yuzaga keladi.

2-jadval. Ot konseptiga oid obrazli birliklarning pragmatik tarjima xususiyatlari

Asliyat birligi	Namunaviy tarjima muqobili	Pragmatik mazmun	Tarjimadagi o‘zgarish
Otning qashqasiday ma’lum	As plain as day	Oshkoralik, hammaga ma’lumlik	Ot obrazi neytrallashadi
Otdek baquvvat	As strong as a horse	Jismoniy kuch	Obrazli mazmun asosan saqlanadi
Otni qamchilamoq (ko‘chma qo‘llanishda)	To spur on / to speed up	Harakatni jadallashtirish	Kontekstga qarab obraz o‘zgaradi
Hold your horses	Shoshma! / Sabr qil!	Ogohlantirish, shoshmaslikka undash	Ot obrazi tushiriladi
Dark horse	Kutilmagan da’vogar / yashirin iste’dod egasi	Kutilmagan imkoniyat yoki muvaffaqiyat	Metaforik obraz neytrallashadi
Workhorse	Tinimsiz mehnat qiluvchi / asosiy ishchi kuchi	Mehnatsevarlik, barqaror ish bajarish	Baholovchi mazmun saqlanadi, obraz o‘zgaradi

Jadvaldagi misollar ot konseptining frazeologik birliklarda turli pragmatik funksiyalarni bajarishini ko‘rsatadi. Birinchi guruhda ot obrazining milliy-madaniy belgilari muhim o‘rin tutsa, ikkinchi guruhda u inson xatti-harakati, xarakteri yoki ijtimoiy vaziyatini baholovchi metaforik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, dark horse iborasi ingliz lingvomadaniyatida o‘z imkoniyatlarini oshkor qilmagan shaxs yoki kutilmaganda muvaffaqiyat qozonishi mumkin bo‘lgan ishtirokchini ifodalaydi. Ushbu iborani o‘zbek tiliga faqat qora ot tarzida tarjima qilish ko‘chma ma’noni yetkazmaydi. Bu esa konseptning aynan bir xil leksik komponentga ega bo‘lishi uning turli tillardagi pragmatik funksiyalari ham bir xil ekanligini anglatmasligini tasdiqlaydi.

Ot konseptining metaforik xususiyatlarini tahlil qilishda Lakoff va Johnsonning konseptual metafora nazariyasi [5] hamda Kövecsesning metaforalarning madaniy variantlariga oid qarashlari [6] muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariyalar asosida ot obrazining inson xususiyatlarini tavsiflashda qanday konseptual mexanizm orqali ishtirok etishini izohlash mumkin. Jumladan, otdek baquvvat va as strong as a horse birliklarida hayvonning jismoniy kuchiga oid tasavvur insonning jismoniy sifatlarini baholash uchun qo‘llanadi. Bunda hayvon konsepti manba soha, insonning kuch-qudrati esa maqsad soha vazifasini bajaradi. Har ikki tilda ushbu konseptual bog‘lanishning mavjudligi ot haqidagi ayrim tajribaviy tasavvurlarning umumiy ekanligidan dalolat beradi.

Biroq metaforik o‘xshashlik barcha vaziyatlarda pragmatik tenglikni ta’minlamaydi. Masalan, ot bilan bog‘liq

ISSN 3060-5059 (Online)

obrazli birliklardan biri o'zbek tilida ijobiy baho, boshqa til yoki kontekstda esa kinoya, tanqid yoki betaraf tavsif vazifasini bajarishi mumkin. Shuning uchun tarjimada metaforaning faqat konseptual asosini aniqlash yetarli emas; uning konkret nutq vaziyatidagi baholovchi mazmuni ham tekshirilishi lozim. Aynan shu jihat qiyosiy-pragmatik tahlil metodining ot konseptiga oid tarjima birliklarini o'rganishdagi ahamiyatini belgilaydi.

Tahlil jarayonida ot konseptining tarjimasiga ta'sir etuvchi asosiy pragmatik omillar sifatida madaniy kontekst, kommunikativ maqsad, adresatning fon bilimlari, matn janri, emotsional-baholovchi mazmun va tarjima strategiyasini ajratish mumkin. Ushbu omillar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning har biri tarjima muqobilini tanlash jarayonida turli darajada faollashadi. Masalan, xalq dostonidagi tulpor obrazi tarixiy va mifopoetik mazmunni saqlashni talab qilishi mumkin bo'lsa, kundalik suhbatdagi otga oid frazeologik birlikning tarjimasida kommunikativ maqsad va tabiiylik ustuvor ahamiyat kasb etadi. Badiiy matnda madaniy obrazni saqlash muhim bo'lgan vaziyatda kundalik muloqotda semantik mazmunni qisqa va tushunarli shaklda ifodalash yetarli bo'lishi mumkin.

3-jadval. Ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida pragmatik omillar va ularning funksiyalari

Pragmatik omil	Mazmuni	Tarjimaga ta'siri	Natijaviy holat
Madaniy kontekst	Milliy an'ana va qadriyatlar	Milliy koloritni saqlash yoki izohlash zarurati	Madaniy moslashtirish
Kommunikativ maqsad	Muallifning axborot va ta'sir ko'rsatish niyati	Muqobilning funksional tanlanishi	Pragmatik muvofiqlik
Adresatning fon bilimlari	O'quvchining madaniy tasavvurlari	Izohli tarjimaga ehtiyoj	Tushunarlilik
Matn janri	Epos, badiiy asar, maqol, kundalik nutq	Uslubiy muqobil tanlash	Janriy moslik
Emotsional-baholovchi mazmun	Ijobiy, salbiy yoki betaraf munosabat	Konnotatsiyaning saqlanishi yoki o'zgarishi	Baholovchi moslik
Tarjima strategiyasi	Moslashtirish, obrazni saqlash, izohlash	Pragmatik adekvatlik darajasi	Kontekstual kompensatsiya

Mazkur omillarni qiyoslash tarjimada pragmatik muvofiqlik doimiy va o'zgarmas hodisa emasligini ko'rsatadi. Aksincha, u konkret matniy vaziyat, kommunikativ ehtiyoj va qabul qiluvchi auditoriyaning bilim darajasiga muvofiq shakllanadi. Ayniqsa, ot konseptining milliy-madaniy mazmunini saqlash talab etilgan vaziyatlarda leksik muqobil tanlash bilan birga, madaniy izohlash yoki kontekstual kompensatsiya imkoniyatlarini ham baholash zarur. Bunda tarjima matnining badiiy yaxlitligi, uslubiy tabiiyligi va kommunikativ samaradorligi o'rtasidagi muvozanat asosiy mezonlardan biriga aylanadi.

Ot konseptining pragmatik tarjimasini yanada aniqlashtirish maqsadida bir xil mazmunga ega birliklarni turli tarjima variantlari orqali ifodalash imkoniyatlarini ko'rib chiqish mumkin. Jumladan, badiiy kontekst uchun shartli ravishda olingan «Qahramon tulporiga minib, yo'lga otlandi» gapi ingliz tilida bir necha shaklda ifodalanishi mumkin. Birinchi variant — The hero mounted his horse and set off — asosiy voqeaviy axborotni aniq yetkazadi, biroq tulporning epik-badiiy xususiyatini neytrallashtiradi. Ikkinchi variant — The hero mounted his legendary steed and set off — qahramonlik va afsonaviylik belgilarini kuchaytiradi. Uchinchi variant — The hero mounted his tulpor and set off — milliy birlikni saqlaydi, lekin o'quvchidan qo'shimcha madaniy bilimni talab qilishi mumkin.

Ushbu tarjima variantlarini qiyoslash natijasida birinchi variantda denotativ aniqlik va tabiiylik, ikkinchisida obrazli mazmunni qayta yaratish, uchinchisida esa milliy-madaniy xususiyatni saqlash ustuvor ekanligi aniqlanadi. Biroq ularning hech birini kontekstdan ajratilgan holda mutlaq adekvat tarjima deb baholash mumkin emas. Tarjima muqobilining maqbulligi matnning janri, muallif uslubi, kommunikativ maqsad va o'quvchining ehtimoliy talqiniga bog'liq. Mazkur holat ot konseptining tarjimasida pragmatik adekvatlik ko'p omilli xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Qiyosiy-pragmatik tahlil asosida ot konseptining tarjimasida kuzatilishi mumkin bo'lgan uchta asosiy semantik-pragmatik holat ajratildi. Birinchi holat konseptual-pragmatik mazmunning nisbatan to'liq saqlanishi bilan tavsiflanadi. Bunda asliyat va tarjima birliklari denotativ mazmun, obrazli ifoda va kommunikativ funksiya jihatidan o'zaro mos keladi. Otdek baquvvat — as strong as a horse birikmasi mazkur holatga misol bo'la oladi. Ikkinchi holat pragmatik mazmunning qisman saqlanishi bilan bog'liq bo'lib, unda birlikning asosiy kommunikativ ma'nosi yetkaziladi, ammo madaniy yoki metaforik komponentlardan ayrimlari neytrallashadi. Otning qashqasiday ma'lum — as plain as day muqobilligi ushbu holatni ifodalaydi. Uchinchi holat esa pragmatik mazmunni qayta yaratish yoki kompensatsiya qilish bilan tavsiflanadi. Bunda asliyatdagi milliy-madaniy birlik tarjimada tavsifiy yoki izohli vositalar orqali ifodalanadi. Tulpor — legendary steed yoki Boychibor — Boychibor, the hero's legendary steed kabi variantlar mazkur jarayonni namoyon etadi.

Ushbu tasnif asosida ot konseptining tarjima jarayonidagi o'zgarishlarini faqat leksik almashinish hodisasi sifatida emas, balki konseptual va pragmatik mazmunning qayta tashkil etilishi sifatida izohlash mumkin. Bunda tarjimonning asosiy vazifasi asliyatdagi barcha formal belgilarni mexanik ravishda saqlash emas, balki matnning kommunikativ maqsadi va badiiy funksiyasiga mos keladigan muqobilni tanlashdan iboratdir. Shuning uchun tarjimada obrazning saqlanishi har doim pragmatik muvaffaqiyatni anglatmaganidek, obrazning neytrallashishi ham barcha vaziyatlarda tarjimaning nomuvofiqligidan dalolat bermaydi.

Tahlil natijalari ot konseptining o'zbek va ingliz tillarida umumiy denotativ asosga ega ekanligini, biroq milliy-

madaniy konnotatsiya, obrazli ifoda va kommunikativ-pragmatik vazifalar darajasida farqlanishini ko‘rsatadi. Qiyoslangan namunalar asosida ot konseptining tarjimasida madaniy kontekst, matn janri, kommunikativ maqsad va adresatning fon bilimlari muqobil tanlashga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida belgilandi. Shu bilan birga, konseptual obrazning saqlanish darajasi va pragmatik adekvatlik har doim ham bir-biriga mutanosib emasligi aniqlandi. Ayrim hollarda obrazli birlikning to‘liq saqlanishi o‘quvchi uchun tushunarlilikni pasaytirishi, boshqa vaziyatlarda esa obrazni neytrallashtirish asosiy kommunikativ maqsadni aniqroq yetkazishi mumkin.

Shuningdek, ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida pragmatik mazmunning nisbatan to‘liq saqlanishi, qisman neytrallashuvi va kontekstual kompensatsiyasi kabi uchta tahliliy holat ajratildi. Ushbu holatlar milliy-madaniy konseptlarni tarjima qilishda leksik ekvivalentlikning o‘zi yetarli emasligini, tarjima sifatini baholashda semantik, konnotativ va kommunikativ mezonlardan kompleks foydalanish zarurligini asoslaydi. Natijada ot konseptining pragmatik tarjimasi ikki lingvomadaniyat o‘rtasidagi oddiy leksik muvofiqlik emas, balki madaniy axborot, obrazli tafakkur va kommunikativ maqsadning o‘zaro muvofiqlashuvi orqali amalga oshadigan murakkab lingvistik jarayon sifatida talqin qilinadi.

XULOSA

O‘zbek tilidagi ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida pragmatik omillarning namoyon bo‘lishini qiyosiy tahlil qilish natijasida mazkur konseptning semantik tuzilishi, milliy-madaniy mazmuni va kommunikativ vazifalari o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi. Ot konsepti har ikki lingvomadaniyatda umumiy denotativ asosga ega bo‘lsa-da, uning obrazli ifodalanishi, assotsiativ belgilari va emotsional-baholovchi xususiyatlari muayyan xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi hamda madaniy qadriyatlari ta’sirida o‘ziga xos mazmun kasb etadi. Xususan, o‘zbek xalq og‘zaki ijodi va badiiy tafakkurida ot obrazi jasorat, sadoqat, erkinlik, qudrat va qahramonlik bilan bog‘liq ramziy ma’nolarni ifodalasa, ingliz tilida ushbu konsept mehnatsevarlik, jismoniy kuch, musobaqa, kutilmagan muvaffaqiyat va inson xatti-harakatlarini tavsiflovchi metaforik birliklar orqali ham namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot davomida qo‘llanilgan qiyosiy-pragmatik tahlil metodi ot konseptiga oid leksik va frazeologik birliklarning tarjimasida denotativ muvofiqlik har doim ham pragmatik adekvatlikni ta’minlamasligini ko‘rsatdi. Jumladan, tulpor, bedov, arg‘umoq kabi birliklarni ingliz tilidagi horse, steed, stallion leksemalari bilan ifodalashda ularning lug‘aviy mazmuni bilan bir qatorda, milliy-madaniy konnotatsiyalari va kontekstual vazifalarini ham hisobga olish zarurligi asoslandi. Ayniqsa, epik va badiiy matnlarda ot obrazining ramziy xususiyatlarini saqlash tarjima matnining estetik yaxlitligi hamda kommunikativ ta’sirini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil asosida ot konseptining tarjimasida pragmatik mazmunning nisbatan to‘liq saqlanishi, qisman neytrallashuvi va kontekstual kompensatsiyasi kabi uchta asosiy holat ajratildi. Mazkur holatlar tarjima jarayonida leksik birliklarning semantik mazmuni bilan ularning madaniy va kommunikativ funksiyalari turli darajada muvofiqlashishini ko‘rsatadi. Xususan, obrazli komponentning tarjimada saqlanishi doimo pragmatik adekvatlikni kafolatlamasligi, ayrim vaziyatlarda esa funksional muqobil orqali asosiy kommunikativ maqsadni aniqroq ifodalash mumkinligi aniqlandi.

Shuningdek, ot konseptining ingliz tiliga tarjimasida madaniy kontekst, matn janri, kommunikativ maqsad, adresatning fon bilimlari, emotsional-baholovchi mazmun va tarjimon strategiyasi muhim pragmatik omillar ekanligi belgilandi. Ushbu omillarning o‘zaro ta’siri tarjima muqobilini tanlashga bevosita ta’sir ko‘rsatib, milliy-madaniy axborotni saqlash yoki uni maqsadli tilning kommunikativ me’yorlariga moslashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu jihatdan ot konseptiga oid birliklarning tarjimasida so‘zma-so‘z tarjima bilan cheklanmasdan, kontekstual muqobillashtirish, tavsifiy ifodalash va pragmatik kompensatsiya imkoniyatlarini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati ot konseptining tarjima jarayonidagi semantik-pragmatik xususiyatlarini lingvokulturologik va kognitiv yondashuvlar bilan bog‘liq holda izohlashda namoyon bo‘ladi. Amaliy jihatdan esa olingan sifat tahlili natijalari o‘zbek xalq og‘zaki ijodi, badiiy adabiyot va frazeologik birliklarni ingliz tiliga tarjima qilishda milliy koloritni saqlash, obrazli mazmunni qayta yaratish hamda kontekstga mos tarjima muqobillarini tanlash uchun nazariy-uslubiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, ot konseptining ingliz tiliga tarjimasi oddiy leksik almashtirish jarayoni emas, balki ikki lingvomadaniy tizim o‘rtasidagi konseptual mazmun, milliy qadriyatlar va kommunikativ maqsadlarni muvofiqlashtirish jarayonidir. Shu sababli tarjimaning pragmatik adekvatligini ta’minlashda asliyatning mazmuniy aniqligi, obrazli ifodasi, madaniy xususiyatlari va maqsadli auditoriya uchun tushunarliligi o‘rtasidagi muvozanatga erishish muhim hisoblanadi. Kelgusida ot konseptining turli janrlardagi asl va tarjima matnlari asosida kengroq korpus doirasida o‘rganilishi pragmatik o‘zgarishlarning muntazam qonuniyatlarini aniqlash hamda milliy-madaniy konseptlarni tarjima qilishning ilmiy mezonlarini yanada takomillashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nida E. A., Taber C. R. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: E. J. Brill, 1969. – 220 p. – URL: https://search.worldcat.org/title/79506.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall International, 1988. – URL: https://search.worldcat.org/title/15052999.
3. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – 3rd ed. – London; New York: Routledge, 2018. – 370 p. – URL: https://www.monabaker.org/publications/.
4. Venuti L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. – London; New York: Routledge, 1995. – URL: https://search.worldcat.org/title/318201363.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3637992.html.

ISSN 3060-5059 (Online)

6. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – URL: https://books.google.com/books?id=PqC2y3FUJeIC.
7. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b. – URL: https://akbt.terdpi.uz/uz/books/702.
8. Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – 136 b. – URL: https://tai.academy.uz/sahifalar?subslug=kitoblar.
9. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013. – 320 b. – URL: https://tai.academy.uz/en/pages/books.
10. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – URL: https://inlibrary.uz/index.php/geybulla-salomov/article/view/34151.
11. Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983. – URL: https://tiu-edu.uz/media/books/2025/01/10/Ochilov-tarjima_nazariyasi_va_amaliyoti_0u0ip24.pdf.
12. Sirojiddinov Sh., Odilova G. Badiiy tarjima asoslari. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2011. – URL: https://tiu-edu.uz/media/books/2025/01/10/Ochilov-tarjima_nazariyasi_va_amaliyoti_0u0ip24.pdf.